

מארון הספרים התכנוני

מטרת הטור היא, כמו בעבר, להציג לפני הקורא כמה ספרים חדשים יחסית, שעשויים להיות בעלי עניין עבור חברי האיגוד. הכוונה היא לאיש המקצוע אשר מעוניין להרחיב ידיעותיו אבל טרוד ועסוק בבעיות המקצועיות היומיומיות, ולכן אין לו זמן לטייל להנאתו בספריות או אפילו לעלעל בכתבי עת בחיפוש אחרי ספרים חדשים. בחרתי הפעם בשלושה ספרים הקשורים לנושא התכנון: הראשון הוא ספר של הארפר ושטיין (Harper & Stein) העוסק בתיאורית התכנון ומציע פרדיגמה חדשה של "תכנון דיאלוגי" כחלופה למודל הרציונאלי הכוללני. השני שנערך על ידי רונדה פיליפס (Phillips) מהווה אסופה מקיפה בנושא של אינדיקאטורים קהילתיים, שהם בעלי פוטנציאל גדול הן בזיהוי בעיות עירוניות והן בהערכת ההצלחה של תכניות. הספר של פרימן (Freeman) עוסק בהתברגנות, אחד התהליכים הפופולאריים היום בתכנון העירוני, אבל הפעם מנקודת הראות של התושבים הותיקים.

Thomas, L. Harper and Stanley, M. Stein. **Dialogical Planning in a Fragmented Society: Critically Liberal, Pragmatic, Incremental** (New Brunswick: Rutgers, State University of New Jersey, 2006).

המודל הרציונאלי משמש עד היום כפרדיגמה הקלאסית והאידיאלית עבור התכנון, אם כי המציאות בד"כ רחוקה מהנחותיו הפשטניות. כבר באמצע המאה העשרים הועלו ספקות רציניים בתפיסת המודרניזם, שהבטיח לפתור את כל הבעיות הכלכליות והחברתיות אם רק יינתנו לחוקרים המשאבים הדרושים. בינתיים נעשו לא מעט ניסיונות לפתח מודלים חלופיים, שהם גם יותר מציאותיים וגם תואמים יותר את התפיסה הפוסט-מודרנית, השוללת קיום ערכים המקובלים על כולם ולכן החלטות שהן באמת רציונאליות. כדוגמאות נזכיר מודלים כמו פח האשפה, השבעת רצון, שיתוף הציבור, וכיו"ב, המהווים נכס צאן ברזל בכל קורס מבוא לתכנון. גם הרציונאליות הקומוניקטיבית, שפותחה על ידי הפילוסוף והתיאורטיקן יורגן הברמאס (Habermas) מוכרת היטב, לפחות באקדמיה. בצורה פשטנית ביותר היא טוענת, שמה שנחשב כאמת או כמשמעותי על ידי השחקנים השונים (למשל תכנית אופטימאלית) נקבע לא על ידי חשיבה אובייקטיבית ורציונאלית, אלא על ידי דיון ואינטראקציה בין בעלי העניין במפגש או בתהליך התקשורת הבינאישיים.

התרומה של ספרם של הארפר ושטיין היא פיתוח התיאוריה "הדיאלוגית" של התכנון, שאינה מבוססת באופן בלעדי על גישתו של הברמאס. הספר, שכולל 15 פרקים המבוססים על חומר שפורסם בין השנים 1992 ו-2005, מנסה לגבש גרסה חדשה של תכנון קומוניקטיבי ולמקם אותה בין המודרניזם והפוסט-מודרניזם. על ידי כך המחברים משתדלים להמנע מהיחסיות המוחלטת בעמדת הפוסט-מודרניזם, שלפיו אנשים חיים בעולמות שונים ואין מושגים משותפים של אמת או קדמה. יתר על כן, גישתם הניאו-פרגמטית מאפשרת יישום של הרעיונות לפראקטיקה התכנונית במציאות.

מטרת המודל של תכנון דיאלוגי היא לענות על השאלה: "מהי הגישה

התכנונית הטובה והמועילה ביותר עבור חברה דמוקרטית ליברלית בת זמננו? ומכאן כמובן המונח ניאו-פרגמטיזם, כי לא מדובר על תיאוריה מנותקת מהמציאות אלא על מאמץ כן לתרום לשיפור המערכת. מושגים מרכזיים במודל הם ההסכמה והאמון בתקשורת בין בעלי העניין. כמו כן, מדגישה הגישה הדיאלוגית את הצורך בתהליך למידה הדדי בין המשתתפים. תפקידו של המתכנן בתהליך הקומוניקטיבי מסתכם לפיכך בלהיות מנהיג ומומחה טכני ובוודאי לא בעל הסמכות להחליט.

החלק הראשון של הספר עוסק בנושאים מוכרים לרוב המתכננים, כגון המודל של תכנון כוללני ורציונאלי, התכנון ההדרגתי וכיוב'. החזרה על המודלים המוכרים של תכנון משמשת את מטרת הספר לצורכי לימוד, והיא הכרחית בהקשר לויכוח בין מודרניזם לבין פוסט-מודרניזם בפרקים האחרונים. החלק השני ממקם את התכנון הפרגמטי בין שני הקטבים. שטיין והארפר מסבירים את המושג ומראים, מדוע הסתמכות על פוסט-מודרניזם אורתודוקסי גורמת להפיכת חלק ניכר של הרעיונות של פרקטיקת התכנון לבלתי ניתנים להשגה. בנוסף, ההנחה שאין יכולת השוואה בין שחקנים שונים הורסת למעשה את האפשרות של תכנון קומוניקטיבי. לפי התפיסה הפוסט-מודרנית, רעיונות ומשמעויות משובצים בהקשר תרבותי מסוים, ולכן אי אפשר להשוות ביניהם, לתרגם או לפרש אותם.

החלק השלישי עוסק בקשר בין שני מושגים מרכזיים לתפיסתם של המחברים: ליברליזם ותכנון. הוא כולל פרקים הדנים בליברליזם הקלאסי, בהדרגתיות פרגמטית ובעיקר בליברליזם הביקורתי בתפיסתו של הפילוסוף ג'ון רולס (Rawls). הדיון מאלף, אבל חסרה התייחסות ישירה יותר לניאו-ליברליזם ול-New Public Management, שהם רלוונטיים להבנת בעיות פוליטיות וחברתיות בנות זמננו המתעוררות לעיתים קרובות במסגרות ציבוריות גדולות שבהן עובדים מתכננים רבים.

החלק הרביעי מגן בצורה משכנעת על הגישה הדיאלוגית בתכנון. כאמור, מטרת המחברים אינה להציע גישה חדשה לתהליך התכנון אלא להעלות טענות חדשות עבור הגישה הקומוניקטיבית, לארגן את הארגומנטים בצורה חדשה ולמקם אותם ביחס לגישות הפוליטיות-פילוסופיות האחרונות. לצורך זה הם מנתחים את הסביבה הארגונית של מערכת התכנון עם דגש על המבנה הבירוקראטי, אולם גם תוך התעלמות מסוגים שונים של מבני משילות, כגון רשתות חברתיות, שווקים תחרותיים וכו'. זה מפתיע, כי מסגרות אלה נראות כיותר מתאימות לתכנון פרגמטי בחברה ליברלית שהינה שסועה מהיררכיות ציבוריות.

החלק החמישי חוזר לנושאים פילוסופיים במהותם. בין היתר יש בו פרקים מרתקים הדנים בסוגיות כגון גישות שונות לרב-תרבותיות, ביקורת על רעיונותיו של מישל פוקו (Foucault) על העוצמה, הויכוח על מודרניזם לעומת פוסט-מודרניזם, תפיסתו של רולס של ליברליזם ביקורתי, וכו'. הטיפול בנושאים האלה מחייב בכל מקרה ידע מוקדם בתכנון ורצוי גם בפילוסופיה. הספר, שאמור לשמש כספר לימוד, מתאים בעיקר לתלמיד תואר שני ושלישי. יחד עם זאת, זה ספר חשוב ומומלץ לכל מי שמתעניין בתיאוריה של תכנון.

Rhonda Phillips (Ed.), **Community Indicators Measuring Systems** (Burlington, VT: Ashgate Publishing Company, 2005).

אינדיקטורים קהילתיים הוצעו בשנות השמונים והתשעים בעקבות ניסיונות קודמים עם אינדיקטורים כלכליים וחברתיים. מטרתם הייתה לספק לעובדי ציבור ופוליטיקאים מקומיים אמצעים להבנת סביבתם. היום, אינדיקטורים קהילתיים נמצאים בשימוש בתחומים רבים כולל: תכנון ערים, מדידת איכות החיים, הערכת איכות הסביבה, פיתוח בר קיימא, וכיו"ב. הפופולאריות של מדדים אלה (לא בהכרח בישראל) משקפת את השיפור שחל בהגדרתם, אך לא פחות חשוב - את ההכרה הגוברת בצורך להרחיב את טווח המדדים של רווחה קהילתית מעבר לאינדיקטורים הכלכליים המסורתיים. עד כה, יותר ממאתיים ערים קנדיות ואמריקאיות השתמשו בצורות שונות של אינדיקטורים קהילתיים, אולם לא כל האינדיקטורים הקהילתיים הוכיחו את עצמם במציאות. יש מדדים שהבסיס העיוני שלהם הוא חלש או שלא נמדדו נכון; באחרים השתמשו בצורה לא יעילה או לא מתאימה. אין ספק, שמתכננים ועובדי ציבור מקומיים אחרים היו יכולים להפיק תועלת מרובה מהבנה טובה יותר של הערך הפוטנציאלי ושל המגבלות של אינדיקטורים קהילתיים.

הספר, שנערך על ידי רונדה פיליפס, מנסה למלא את החסר. הוא ערוך כאסופה של מאמרים שנכתבו במיוחד עבורו ואשר מבוססים על מחקרים שבוצעו על ידי חוקרים קנדיים ואמריקאיים. הוא יכול להוות משאב בעל ערך רב ותועלת עבור הארגונים הציבוריים והפרטיים הרבים, שהיו יכולים להפיק תועלת משימוש באינדיקטורים קהילתיים, ממידע מבוסס על גישות מוצלחות ומהניסיון שהצטבר כתוצאה מהשימוש במדדים אלה.

הספר שהוא קטן בהיקפו, כולל שלושה חלקים המתחלקים לשמונה פרקים. החלק הראשון מציג את היסודות העיוניים לשימוש באינדיקטורים קהילתיים ובהתפתחותם, בעיקר בצפון אמריקה. הפרק הראשון דן בסוגיות מושגיות יסודיות ושימוש באינדיקטורים לבקרה והערכה, וכן בבעיות מעשיות כאשר משתמשים במדדים כחלק מהפעילות התכנונית. הפרק השני מתאר את הרקע ההיסטורי ואת התפתחות האינדיקטורים הקהילתיים עד היום. במהלך הדיון בחלק הראשון המחברים מזהירים משימוש יתר באינדיקטורים תיאוריים ומדגישים את הצורך באינדיקטורים אבחנתיים (diagnostic) אינדיקטורים תיאוריים יעילים כאשר המטרה היא לעורר את המודעות לבעיות בדיון הציבורי, כגון אחוז התושבים ממוצא מסוים. אינדיקטורים אבחנתיים, לעומת זאת, מתאימים לפיתוח מודלים סיבתיים. הם מבוססים על נתונים הקשורים ישירות לבעיה, כגון מספר הילדים שאינם מבקרים בבית הספר. המידע בהם מאפשר לנסח מדיניות אפקטיבית, מקל על ניסוח תיאוריות ומאפשר חיזוי תוצאות של מדיניות.

החלק השני של הספר עוסק בשימוש באינדיקטורים קהילתיים לתכנון ופיתוח. אנו מוצאים בחלק זה פרקים הדנים במדדים לקיימות ותרומתם להמשגה של קיימות ודו"ח על השימוש באינדיקטורים קהילתיים בערים בגודל בינוני. הפרק האחרון עוסק במחקר אירוע שנערך בפלורידה על תכנית לפיתוח כלכלי והשילוב של אינדיקטורים במערכת GIS.

החלק השלישי עוסק בהיבטם טכניים, כגון השילוב של אינדיקטורים קהילתיים ב-GIS ובמתודולוגיות אחרות ובאפשרות השימוש בקני מידה

גיאוגרפיים שונים. בין הנושאים הנדונים יש לציין את השימוש במערכות סטטיסטיות קהילתיות (CSS), את היישום בבעיות דינאמיות ומורכבות, וכן את המשמעות של מעורבות בעלי עניין.

מה שחבל, שאין בספר ניסיון רציני להעריך את התרומה של השימוש במדדים אלה, זאת אומרת, האם ובאיזו מידה קיום אינדיקטורים תיאוריים ואבחנתיים הוביל לפעולה משמעותית או לשיפור באיכות התכנון. הרי מדובר במערכת מידע מורכבת ויקרה, שהצדקה אינה במישור העיוני-מדעי אלא בתועלת המעשית שניתן להפיק ממנה. אף על פי כן, הספר מומלץ גם למי שחדש במתודולוגיה וגם למי שבעל ניסיון משמעותי בתחום. אנשי מקצוע שחושבים על פרויקט המחייב שימוש באינדיקטורים יפיקו ממנו תועלת בכל מקרה, גם אם זה לא "ספר בישול". מי שמתעניין בספר עם הוראות מפורטות לפיתוח אינדיקטורים קהילתיים רצוי שיעיין בכותר הבא: The Community Indicators Handbook, 2nd Edition.

Lance Freeman. **There Goes the 'Hood: Views of Gentrification from the Ground Up** (Philadelphia: Temple University Press, 2006).

התברגנות (gentrification) היא חלומו של כל ראש עירייה או מתכנן. בהחדרת "מתיישבים" (gentrifiers) אמידים ממעמד הביניים לשכונת מגורים מדורדרת מבחינה פיסית וחברתית מקווים להשיג מספר משמעותי של מטרות פוליטיות ותכנוניות חשובות, כגון: הגדלת הכנסות העירייה ממסים, העלאה של רמת ההכנסה (הממוצעת) בעיר, שיפור התדמית של הישוב בכלל, משיכת השקעות לשכונות אלה, וכיו"ב. אולם, כפי שהראו כבר חוקרים שונים גם בארץ, חדירה של אוכלוסיה ברמה סוציו-כלכלית גבוהה יותר לשכונה עלולה לפגוע בתושבים הוותיקים שאינם נהנים מרווחי הון הקשורים לתהליך ההתברגנות ושבחלקם חייבים לעזוב את שכונתם עם או בלי פיצויים.

הספר של פרימן בודק את הסוגיה מנקודת ראותם של התושבים הוותיקים, ומנסה לברר, איך הם מרגישים נוכח החדירה של אוכלוסיה חדשה ואמינה יותר. הוא עושה זאת על ידי בדיקת תפיסתם את משמעות התהליך עבורם. המחקר מבוסס על 65 ראיונות לעומק עם תושבי שתי שכונות בניו-יורק: הארלם וקלינטון-היל. אחרי המבוא, שבו מתוארים תופעת ההתברגנות באופן כללי והסברים חלופיים להיווצרותה, פרק 2 עוסק בהיסטוריה של שתי השכונות, שהן כידוע מאוכלסות בעיקר על ידי אוכלוסיה שחורה. מוצגים בו נתונים דמוגרפיים וחברתיים על התושבים הוותיקים. הפרק מספק את הרקע להבנת התפתחותן של שתי השכונות ולתפיסתם של התושבים את תהליך ההתברגנות. נדון בו גם תהליך ההשקעה השלילית (disinvestment) ותפקיד האוכלוסייה השחורה בשכונות אלה.

שני הפרקים הבאים עוסקים בתפיסות השונות של התושבים את תהליך ההתברגנות. בפרק השלישי נבדקת המשמעות של התהליך עבור המשיבים. מעניין שפרימן, בתחילת מחקרו, הניח משום מה, שסוגיית הגזע אינה מרכזית בתפיסת המשיבים את ההתברגנות, אבל המציאות הייתה שונה לחלוטין. בתשובות ניתן להבחין, שהבדלים בסטאטוס הסוציו-כלכלי מתערבבים עם אבחנות על בסיס הגזע, וזה נכון בין שהמשיב היה תושב שחור של מעמד

הביניים לבין אישה מחוסרת בית המתייחסת למתיישב שחור כלבן. יש אפוא להבין מושגים כגון "גזע" ו"סטאטוס" לא במשמעות של קטגוריות סוציולוגיות קלאסיות, אלא כביטוי דיבורי בטבעו. האי-דיק והבלבול במושגים אלה מעורר אפוא שאלות קריטיות עבור כל חוקר – אקדמי או עיתונאי – במיוחד אלה המקווים להגיע במחקרים לגיבוש הצעות מדיניות כלליות. בהמשך, פרק 4 מציג את הפירוש של התושבים הותיקים לתהליך ההתברגנות: בולטים ההסברים שלהם לשאלה מדוע התהליך קורה ומה המשמעות של העובדה שלבנים נכנסים לשכונתם. תפקיד הגזע כקובע את הסטאטוס הסוציו-כלכלי ועל חלוקת משאבים מופיע גם כאן באופן קבוע בדיון.

שני הפרקים בחלק האחרון דנים במשמעות התוצאות. פרק 5 מתאר את הבעיות בנורמות התנהגות הקשורות להבדלים בין התושבים הותיקים והחדשים. פרימן מתייחס כאן למנגנונים הגורמים לקשיים אלה וליכולות למצוא פתרון: סוציאליזציה, משאבים קולקטיביים, רשתות חברתיות, וכד'. הפרק האחרון מסכם את ממצאי המחקר ובודק את אפשרות היישום לאוכלוסיות שונות ושכונות אחרות. כאן פרימן מנסה להשיב על השאלה, האם התברגנות יכולה להיות טובה לתושבים. גישתו לסוגיה ברורה: הוא בדעה שההתברגנות היא רצויה; היא מביאה לשיפור בשירותים הציבוריים והעסקיים, וכו'. הניתוח של הראיונות כצפוי מאושש את השערתו. הוא אמנם מציין שהשוכרים העניים הם המפסידים העיקריים מתהליך ההתברגנות בשכונותיהם, אבל הוא מאמין שמנקודת ראות השכונה, צרכי המעמד הבינוני השחור עדיפים במקרה זה על אלה של העניים. לכן המטרה של מדיניות חייבת לדעתו להיות למתן את ההשלכות השליליות ולקדם את התהליך איפה שניתן.

היבט חשוב ומעניין בספרו של פרימן הוא התיאור המפורט של המתודולוגיה, הכולל עיצוב המחקר ותהליך ביצועו. מלבד נספח קצר העוסק במתודולוגיה, הספר כולל קטעים ארוכים של ראיונות. כל זה מכשיר את הספר גם לשימוש בסמינרים למחקר.

נשאר השאלה, האם הספר מתאים וחשוב עבור הקורא הישראלי. לכאורה המצב בישראל שונה מהתנאים בהארלם או קלינטון היל. אולם, נראה שההבדלים קטנים יותר משהיינו רוצים לראות אותם. קודם כל, הפרספקטיבה המתמקדת בחוויות התושב הוותיק, היא רלוונטית ביותר בין שמדובר בהארלם או בשכונה בירושלים או ביפו, שבהן הרשויות מנסות לשנות את ההרכב הדמוגרפי-חברתי. זאת ועוד, לצערנו תופעת ההפרדה המרחבית לפי סטאטוס סוציו-כלכלי, מוצא או לאום אינה זרה לנו, והשלכותיה דומות, כי המשמעות היא הפליה, הדרה, וגם שנאה. לעיתים קרובות מד, רק כאשר בודקים תופעה בסביבה שונה לכאורה, תופסים את מלוא משמעותה השלילית.

אליה ורצברגר

